

המרד והדמגוגיה

"וַיִּקַּח קֹרַח... וַדָּתָן וְאַבְיָרִם בְּנֵי אֶלְיָאָב וְאֹזֶן בֶּן פִּלֵּת בְּנֵי רְאוּבֵן. וַיִּקְמוּ לִפְנֵי מֹשֶׁה וְאַנְשֵׁים מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל חֲמִשִּׁים וּמֵאָתַיִם נְשִׂאֵי עֵדָה... וַיִּקְהָלוּ עַל מֹשֶׁה וְעַל אֶהֱרֹן" (במדבר טז א-ב). מתואר כאן מרד בו התאחדו, כתמיד, אופוזיציות שונות, בעלות אינטרסים שונים ואף מנוגדים. הצד השווה שבהם, כולם היו משוכנעים שלשלטון נולדו או נועדו. בני לוי לא הסתפקו בתפקידם המשני לכאורה, ובני ראובן שמרו ודאי טינה היסטורית על אובדן הבכורה.

איך הסבירו המורדים את תוכניותיהם? כאותם ישראלים המתגעגעים למנדט הבריטי, כך ניסו דתן ואבירם לצבוע את מצרים, בית העבדים, ברומנטיקה ורודה: "הֲמַעַט כִּי הֶעֱלִיתֵנוּ מִמִּצְרָיִם זֶבֶת חֶלֶב וְדִבְשָׁ" – דהיינו מצרים! – "לְהַמִּיתֵנוּ בַּמִּדְבָּר, כִּי תִשְׁתָּרֵר עָלֵינוּ גַם הַשָּׂתֵרֶר?" קורח נתן למרד מעטה אידיאולוגי שונה: "'רַב לָכֶם כִּי כָל הָעֵדָה כָּלָם קְדָשִׁים... וּמִדּוּעַ תִּתְנַשְּׂאוּ עַל קְהַל ה'?" (במדבר טז ג).

קורח והתיאטרון הסטירי

לפני שננסה להבין את דבריו של קורח, נפנה אל דברי החכמים המתארים את קורח כאיש תיאטרון סטירי המותח ביקורת קשה על סדרי החברה והכלכלה שמשה הנהיג (מדרש תהלים א): "קורח ליצן היה... מה עשה כינס כל הקהל... אמר להם: אלמנה אחת היתה בשכונתי ועמה שתי נערות יתומות. באה לחרוש, אמר משה 'לא תחרוש בשור ובחמור יחדו'... באה לקצור ולעשות ערימה אמר לה 'הניחי להם לקט, שכחה, ופאה...'". באגדה היפהפייה הזאת מתאר לנו קורח הקומדיאנט, את גורלה המר של האלמנה ובנותיה המנושלות על ידי חוקי משה. קורח, נלחם כאן על זכויותיהם של המסכנים הכורעים תחת סבל המיסים. לפנינו פרדוקס. חז"ל שמים בפיו של קורח, המוצג בתורה כדמות שלילית בעליל, את חזון השחרור מעול המיסים וביטול הביורוקרטיה, דרישות שעמן יכולים כולנו בקלות להזדהות! לדעתי נוכל לפתור את הפרדוקס שהם יצרו, אם נהיה מודעים לביטוי החז"לי 'עשיר כקורח'. מאחורי הדאגה לעני פן יכרע תחת עול המיסים, מסתתרים האינטרסים של קורח העשיר החס על ממונו והמסרב להשאיר לקט, שכחה ופאה, מזון העניים.

המסכת התיאולוגית-מדינית של קורח

הרומנטיקה הגלותית של דתן ואבירם, הנוסטלגיה אל השלשום, אל בתי הקפה בהם ישבו אבותינו במרכז מצרים לפני גזרות פרעה, ונהנו מהשטרודל ומהוולסים הוינאיים, משכיחים לרבים את האתמול האיום של מחנות העבודה ורצח הילדים. קורח היה מתוחכם יותר, הוא חיבר מסכת תיאולוגית-מדינית: כִּי כָל הָעֵדָה כָּלָם קִדְּשִׁים וּבְתוֹכָם ה' . מכאן המסקנה המיידית: "וּמִדּוּעַ תִּתְּנָשְׂאוּ עַל קֶהֱל ה' ". ואנו תוהים: האמנם דברים אלה של קורח פסולים? הם הלוא יכולים להיחשב לפרק מלא הדר, בתולדות האנרכיזם והמאבק למען אידיאל של חופש ושיוויון מוחלטים?!

העיון בדברים מלמד אותנו דבר עקרוני יותר. דתן ואבירם בחרו בדרך השקר, קורח - בדרך הדמגוגיה. הדמגוג איננו מהפך את האידיאלים, הוא לכאורה נלחם עבורם, אולם מטרותיו האמיתיות הן אינטרסים שפלים. את הרעיון הזה למדנו מצמד מושגים קלאסיים של הקבלה: הקליפות והניצוצות. הטוב מכוסה לפעמים בקליפה שלילית אותה אנו חייבים להסיר. ולהפך בתוך הרע יש לפעמים ניצוץ של קדושה ושל טוב, שהרוע מנצל למטרותיו הוא. כך גם קורח, אב-טיפוס לדמגוגים. מאחורי החופש החברתי והאנרכיזם עליהם הוא מכריז, מסתתרת תאוה גסה לשלטון. ואכן, הדמגוגיה חוטאת פעמיים. היא משתמשת באצטלא של סיסמאות אציליות למטרות נלוזות ושפלות, ומתוך כך, היא מחללת את האידיאלים אותם היא מנצלת, וגוזלת מהאדם את האפשרות להאמין בהם. זהו בדיוק, חילול השם.

משה הבין זאת היטב. ברור היה לו שהמאבק הוא על שלטון וכוח. אין הוא מתפלמס עם האידיאל האנרכיסטי, הוא פותח בפני העדה את ספרי חשבונותיו: "לֹא חָמֹר אֶחָד מֵהֶם נִשְׁאַתִּי", ומבקש שידונו אותו על מעשיו: "וְלֹא הִרְעֵיתִי אֶת אֶחָד מֵהֶם" (במדבר טז, טו). בדברים אלה מתבטאת ההגינות האישית, אך מה עם עצם הטענה על קדושתה של האומה?

אין ספק שדבריו אלה של קורח מזכירים גישות הגותיות שונות. בלשונו השנונה אמר פעם ישעיהו ליבוביץ' ז"ל, שתלמידי הראי"ה קוק המדברים על קדושת האומה, הם בני קורח הפילוסופיים, ככתוב "וַיִּבְנֵי קִרְחָא לֹא מֵתוּ" (במדבר כו, יא). פסוק זה היה נראה לו כמבטא מיסטיקה לאומנית זולה. ליבוביץ' וודאי לא היה מתנגד אילו היינו מוסיפים עליהם את תלמידי ר' יהודה הלוי והמהר"ל שהיו בעלי עמדה דומה.

לדעתי, ליבוביץ' צדק, ולמרות זאת טעה. אנו חייבים להלחם כנגד הטמא, אך, מבלי לבטל את הניצוץ הקדוש השבוי על ידי הטומאה. המלחמה נגד הדמגוגיה היא הכרחית, אך לא על חשבון התנכרותנו לאידיאלים שהדמגוגיה מחללת. אותו ניצוץ 'קדוש' שבקורח, עשה פרי בצאצאיו, בני קורח "הגנטיים", שביטאו במזמוריהם בספר התהלים, את הכמיהה המיסטית של היהודים, בני הנביאים, להקב"ה: "כִּפְּאֵל תַּעֲרֹג עַל אֶפְיָקִי מִיָּם - כִּי נִפְשִׁי תַעֲרֹג אֵלֶיךָ... צִמְאָה נַפְשִׁי לֹא-לֵהִים לֵאמֹר חַיִּי" (תהלים מב ב-ג). את המעמד הנשגב של תקיעת שופר בראש השנה פותחים אנו עם מזמורם של בני קורח (תהלים מז), המנבא

על השחרור מפחד האויבים ועל השיבה לארץ הנחלה, והמצפה גם ל"נְדִיבֵי עַמִּים נְאֻסָּפוּ", לחסידי אומות העולם. ואכן, למרות מחאתו של ליבוביץ', יש אמת בטענה שכל העדה כולם קדושים. היא מבטאת את ערכו של כל יחיד. היא מלמדת אותנו שלמרות חשיבותה של המנהיגות אל לנו ליפול למלכודת של פולחן האישיות. המנהיג אינו אלא שליח ציבור, נציגם של האנשים הקטנים המרגישים את עצמם פעמים רבות מדי, חסרי חשיבות וישע. לדור שלנו, דור שאחרי קריסת האוטופיות, מצפה אכן משימה לא קלה, לגאול את השפה מההרס שהדמגוגים גרמו לה, ולהמשיך להאמין באידיאלים אף לאחר שהמהפכנים והמתקנים חיללו אותם.

ליזיסטרטה היהודית

אין אני יכול לסיים את דברי מבלי להביא תגובה אחרונה לדמגוגיה. און בן פלת מופיע בפסוק הראשון בפרשה - כפי שצוטט לעיל - כאחד המורדים, אך מיד לאחר מכן נעלם לחלוטין מהטקסט. חז"ל הסבירו היעלמות זאת (מדרש תנחומא קורח, י) בכך שאשתו האלמונית, הצילה אותו באומרה: "מה מועיל לך (המרד). אם זה הרב - אתה תלמיד ואם זה הרב - אתה תלמיד". און בן פלת השתכנע מדבריה החכמים. קורח נכשל בתיאטרון, און בן פלת ניצול בגללו. אשתו, ליזיסטרטה היהודית, יצרה סיטואציה "אינטימית", השכיבה אותו באוהל, השקתה אותו יין, וישבה על יד פתח האוהל כששערותיה סתורות, ו"מי שבא וראה - חזר", לא רצה להפריע "ובינתיים נבלע קורח ועדתו". אשתו של און בן פלת טבעה במעשיה את הסיסמה "עשה אהבה ולא מחלוקת". היא לימדה לגברים לא לשמוע לדמגוגים המסתירים את שפלותם ברוממות לשונם, ולא ללכת שולל אחרי הבאים לגאול, רק כדי שיוכלו לשלוט.